

Лідія Сафонік

УДК 11/14.000.141

КРИТИКА АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ У ФУНДАМЕНТАЛЬНІЙ ОНТОЛОГІЇ М. ГАЙДЕГГЕРА

Акцентується увага на засадах критики М. Гайдеггером основних положень антропологічної традиції. Підкреслено, що здобутки представників антропології є обмеженими, оскільки виходили з концепту протиставлення тварини і людини, який не дозволяє зрозуміти специфіку буття людини поза межами заданого дослідницького поля. Зазначено, що критика М. Гайдеггером антропології спонукала до переорієнтації антропологічного знання та зміни напрямку дослідження в антропології.

Ключові слова: антропологія, онтологія, людина, суще, буття, сенс життя.

L. Safonik. Critics of an anthropological tradition in the M. Heidegger's fundamental ontology

Paying close attention on basements M. Heidegger's critics of fundamental key ideas of anthropological tradition. It is noted, that the achievements of the representatives of anthropology is limited, because it was based on the concept of the opposition of animals and humans. It is also important to say, that M. Heidegger's anthropological critics lead to over orienting of anthropological knowledge and changed path of anthropological researches.

Key words: anthropology, ontology, human, existence, being, sense of the life.

Л. Сафоник. Критика антропологической традиции в фундаментальной онтологии М. Гайдеггера

Акцентируется внимание на принципах критики М. Гайдеггером основных положений антропологической традиции. Подчеркивается, что достижения представителей антропологии являются ограниченными, поскольку выходили из концепта противопоставления животного и человека, который не позволяет понять специфику бытия человека вне границ заданного исследовательского поля. Отмечено, что критика М. Гайдеггером антропологии побудила к переориентации антропологического знания и смену направления исследования в антропологии.

Ключевые слова: антропология, онтология, человек, сущее, бытие, смысл жизни.

М. Гайдеггер та М. Шелер зазнали значного впливу феноменологічної традиції Е. Гусерля, проте варто зазначити, що М. Гайдеггер іде у своїх пошуках в діаметрально протилежному напрямку персоналістичній антропології М. Шелера. М. Гайдеггер виступив одним із гострих критиків філософської антропології та зазначав, що: "філософська антропологія є ні чим іншим, як регіональною онтологією людини і як така не виходить із ряду інших онтологій, які разом із нею розподіляють між собою усю область сущого" [8, с. 134]. Мислитель наголошує на обмеженості антропологічних спроб відповісти на таке важливе питання: "що є людина". "Антропологія є така інтерпретація людини, – підкреслює мислитель, – яка в принципі вже знає, що є людина, і тому ніколи не здатна замислитися над питанням, хто вона така. Оскільки разом з цим питанням їй довелося б признати себе такою, що похитнулася і є перебореною. Як можна чекати цього від антропології, коли її справа, власне, просто забезпечувати заднім числом самозабезпечення суб'єкта" [8, с. 61].

Філософія М. Гайдеггера викликає глибоку зацікавленість серед українських дослідників, зокрема Є. І. Андроса, Г. Є. Аляєва, І. В. Бичка, Б. А. Головка, В. В. Кизими, А. М. Єрмоленка, Р. О. Євтушенка, Г. А. Заїченка, В. П. Капітона, В. Кебуладзе, А. Є. Конверського, С. О. Кошарного, С. В. Куцупал, О. М. Лоя, Т. В. Лютого, В. В. Ляха, В. Б. Парапана, М. В. Поповича, С. В. Пролєєва, В. Г. Табачковського, В. Б. Огорокова, Л. М. Сафонік, Е. М. Соболь, О. І. Хоми, В. І. Ярошовця, А. Тихолаза, С. В. Шевцова та інших.

Завдання дослідження полягає у тому, щоб показати засади критики антропологічної традиції у фундаментальній онтології М. Гайдеггера.

На нашу думку, антропологія є метафізичною наукою, яка констатує факт існування людини та декларує сенс життя, який може виступити домінантним та штучно сконструйованим утворенням. Саме тому Є. І. Андрос зауважує, що, згідно з позицією М. Гайдеггера, метафізична сутність антропології: "...не дає змоги підійти до головного питання: про буття, яким єдино є людське буття в системі сущого, – сущого узятим у його єдності; про буттєву зажуреність, закоренілість людини як визначальну особливість людського існування (на відміну від усіх інших істот); про істину як специфічну не утаємниченість, відвертість буття" [1, с. 40]. Ж. Рюс, пояснюючи такий поворот у розвитку людинознавчих студій початку ХХ сторіччя стверджує, що: "Сучасні наука й техніка виражають лихо часу, позначеного нехтуванням буття: людина, який не залишається нічого, крім простої влади та панування, стверджує

себе в “нігілізмі”. Цим викриттям блукань, далеких від буття, Гайдеггер описав нашу сучасну долю, і його аналіз збігається в деяких точках із аналізом Гусерля: він виводить до світла кризи основ, що є невід’ємною ознакою сучасності” [4, с. 70–71].

На думку М. Гайдеггера, класична філософська антропологія не зробила великого внеску в розуміння сенсу життя людини, оскільки виходила з концепту протиставлення тварини і людини, який не дозволяє зрозуміти специфіку буття людини поза межами заданого дослідницького поля, а отже, не виходила поза межі метафізичної традиції. Акцентування уваги на вихідній тезі протиставлення тварини і людини, завідомо веде дослідника в глухий кут і є безперспективним почином, оскільки не здатне відтворити палітру людської орієнтованості у світі, а отже, залишає людину закритою від цього світу в певних обмежених рамках. “У витлумаченні людини як *animal rationalis* – людина метафізики утверджується в статусі працюючої тварини” [9, с. 145].

Відмінною рисою людяності від такої тваринності є розум, логос. М. Гайдеггер заявляє, що “сутність істини, тобто буття і відношення до нього визначає сутність людини, притому так, що ні тваринності, ні розумності, ні тілі, ні душі з духом, ні разом їх взятих не вистачає, щоб зрозуміти сутність людини в її началі” [9, с. 145]. Таким чином, антропологічна думка як різновид метафізики відмовляє людині поки що у потаємній істині буття. На переконання М. Гайдеггера, антропологія має укорінену звичку мислити “людину як суб’єкт, і таким чином будь-яке осмислення мислиться як антропологія” [9, с. 145].

М. Гайдеггер розуміє обмеженість людини у її спроможності оволодіти істиною. Він наголошує: “Людина не володіє абсолютним знанням, він, мислячи по-християнськи, не Бог” [9, с. 145]. Саме тому думка, яка намагається промислити істину буття, назвала себе фундаментальною онтологією. “Фундаментальна онтологія намагається повернутися до сутнісної основи, з якої виростає осмислення істини буття і тим самим виходить поза рамки “онтології” метафізики (також і кантівської). Але онтологія, чи то трансцендентальна, чи докритична, підлягає критиці не тому, що промислює буття сущого і притому втискує буття у поняття, а тому, що не промислює істину буття і тим самим втрачає його з виду, що є більш строгим мисленням, ніж понятійне” [14, с. 216]. Б. А. Головко зазначає: “на противагу марним сподіванням класичної бюргерської філософії на раціоналістичне вирішення проблеми людини, Гайдеггер в езотеричному за стилем викладі наблизився до осягнення ірраціонально-втаємничених у своїй глибині онтологічних підвалин конечної екзистенції людини” [3, с. 95].

Вагомий внесок М. Гайдеггера в осучаснення антропологічної проблематики полягає у тому, що він намагається описати герменевтичну ситуацію переживання людиною свого життєвого світу та постулює онтологічний статус екзистенціалів з позиції “*Dasein*”. Мислитель розуміє, що доба нігілізму принесла людині виснаження сенсожиттєвих орієнтирів людини та втрату смислів буття. М. Гайдеггер високо оцінює внесок Ф. Ніцше у справу переорієнтованості антропологічного статусу людини і зазначає: “Нігілізм – не просто розпад наявних самоцінних цінностей, який таємно підкрався. Він є скинення цінностей нами, які їх витворили” [9, с. 88]. Саме для цього, на думку філософа, потребує свого існування новий стан, у якому світ є позбавленим цінностей та такий, що не очікує нових цінностей як взірця, основи існування. Світ відкритий людині і вона самотужки може витворювати смисл свого буття і як наслідок сенс свого життя. Таким чином, через чітку артикуляцію смислів буття можемо прийти до витворення сенсу життя людини. Через заперечення попередніх цінностей і утвердження нових ми ніколи, на думку М. Гайдеггера, не вийдемо поза межі домінування, отже, метафізичного дискурсу. Водночас, витлумачуючи волю до влади як істини і верховної цінності, філософія Ніцше не може вийти поза межі метафізики, оскільки “ця метафізика сама належить до сфери домінування волі до влади [9, с. 93]. Якщо Ф. Ніцше розуміє нігілізм, виходячи з ідеї цінності, то для М. Гайдеггера нігілізм можливість думки про буття. М. Гайдеггер рішуче заявляє: “У той час, як питання про суще було і залишається основним питанням метафізики, ідея цінності прийшла до панування в метафізиці, нещодавно і рішуче завдяки Ніцше, до того так, що метафізика тим самим рішучим чином повернулася до свого прикінцевого існування” [9, с. 96].

Антропологічній думці, на думку М. Гайдеггера, притаманне хибне уявлення про те, що зміна принципів позицій метафізики є лише історією еволюції людського самоусвідомлення, але історія метафізики – це історія істини буття, а отже, маємо розуміти відмінність між безумовною і зумовленою суб’єктивністю [9, с. 143]. Таким чином, як зазначає Б. А. Головко: “Він поділяє сферу “вкоріненості” людини у відчужене їй соціально-історичне буття на дві частини – “невласну” сферу чужого людини буття та “власне історичну” [3, с. 96]. Концепція історичності втілена М. Гайдеггером у концепті “*Dasein*”, де онтологічний поділ проходить між існуванням людини та історичною екзистенцією. Проблема осмислення сутності людини через його відношення до буття як “*Da-sein*” (тут-буття) як присутність та постійний вихід за межі, ускладнюється тим, що має місце закореніла звичка до новоєвропейського способу мислення: людина мислиться як суб’єкт і, таким чином, будь-яке осмислення людини є антропологія. “*Dasein*”, яке ми сприймаємо як трансцендентне щодо знеособленого світу повсякденності “*Man*”, є шляхом людини до підвалин свого існування, істинного буття. Передовсім людина має усвідомити свою закинутість у світ конечності, а отже, страх перед сущим.

Своєрідність присутності, яка визначається як наповнене буття, М. Гайдеггер, характеризує як екзистенцію. “Людина є людиною, – наголошує М. Гайдеггер, – оскільки вона екзистує” [14, с. 212]. Людина як суще виявилася кинutoю у “турботу”. Таким чином, філософ доходить висновку, “світ є просвіт буття, в яке людина вступає своєю кинutoю істотою” [14, с. 212]. Думка М. Гайдеггера суперечить позиції представників класичної антропології, які виходили з концепту протиставлення тварини і людини. Філософ зазначає, що рослини і тварини, які завжди окреслені своїм навколишнім середовищем, не здатні вільно виступити в просвіт буття, а саме він є світом. Причиною цього є те, що рослини і тварини позбавлені мови. М. Гайдеггер не зупиняється на простому вказуванні відмінності людського світу від природного, передовсім із-за відсутності здатності до мовлення у представників природного світу та висловлює новаторську думку, яка полягає в тому, що: “Мова у своїй сутності не є виявом організму, не є вона і виявом живої істоти. Саме тому ми ніколи не спроможні її сутнісно зрозуміти ні з її знаковості, ні навіть з семантики. Мова є просвітляюче-утаємнене явлення самого Буття” [14, с. 199]. Отже, розуміння природи людської мови можна сприймати як дарунок Буття, і таким чином як осердя людського існування.

Протягом свого існування філософська антропологія, на думку М. Гайдеггера, нагромаджувала природничо-наукові та історіографічні свідчення людського існування, проте не зуміла зрозуміти, що “в екзистенції ніколи не можна мислити деякий специфічний вид серед інших видів живих істот, звісно, якщо людина має потребу замислитися над проблемою сутності свого буття” [14, с. 198]. Крім того, на думку мислителя, навіть “*animaitas*”, яку антропологія приписує людині у порівнянні з твариною, своїм корінням сягає екзистенції. На думку М. Гайдеггера, в “органіці”, а саме так фізіологія називає людське тіло, ми не знайдемо людини. “Тіло людини є дещо принципово інше, ніж живий організм. Застерігаючи, зокрема антропологію, філософію екзистенціалізму та феноменологію, мислитель підкреслює: “Помилка біологізму не переборюється тим, що люди вибудовують над тілесністю людини душу, над душею дух, а над духом екзистенційність і ще голосніше проповідують велику цінність духу, щоб потім знову втопити в життєвому переживанні, застерігаючи про те, що думка руйнує своїми одерж’яними поняттями життєвий потік, а осмислення буття спотворює екзистенцію” [14, с. 198]. М. Гайдеггер намагається нам показати, що неможливо зрозуміти істину людського буття, вказуючи лише на те, що людина наділена безсмертною душею або розумом або особистими рисами тощо. Причиною цього є неможливість цих напрямків, зокрема, філософської антропології, вийти поза межі метафізичного проекту.

М. Гайдеггер, піддаючи критиці класичну філософську антропологію, дає своє розуміння сутності людського буття і вважає, що завдання людини у світі – “відчути себе посеред сущого-в-цілому” [6, с. 20]. Мислитель заявляє, що людина як суще відрізняється поміж усього іншого сущого тим, що її буття “відмічене відкритим стоянням в середині непотаємності буття, відрізняється завдяки буттю, виокремлене в бутті” [7, с. 32]. Людина – це істота, яка здатна вийти поза межі сущого, що “ми називаємо трансценденцією” [6, с. 22]. Отже, на думку М. Гайдеггера, Ніщо не є предметом, ні будь-якою формою сущого, “Ніщо є умовою можливості розкриття сущого як такого для людського буття” [6, с. 23]. Екзистування людини у напрямі трансценденції виступає підґрунтям сенсу життя людини. “Чим більше ми у своїх стратегемах повертаємося до сущого, тим менше даємо йому можливості вислизнути як такому; тим більше відвертаємося від Ніщо” [6, с. 23].

Людині пора навчитися вільно відпускати себе у Ніщо, – вважає М. Гайдеггер, – тобто “позбутися божків, які у кожного є і у яких кожен має звичку ховатися; наприкінці припустити можливість розмаху цієї безопірності, щоб у своїх злетах вона постійно поверталася до основного питання метафізики: чому є суще, а не навпаки, Ніщо?” [6, с. 26–27]. Філософ показує, що людське життя не набуває більш чорного забарвлення тільки із-за констатації існування Ніщо. Людина шукає сенс життя, тому що вона вже знає, що він існує. Ніщо у такому випадку можна розуміти як смислове начало, яке породжує множину смислів буття. Ми маємо бути готові “відчути в Ніщо місткий простір того, що всьому сущому дарується гарантія буття”. Через Ніщо розкривається суще, а саме, що воно є суще, а не ніщо.

Якщо класична філософія, яка відштовхувалася від сущого, мислила буття як ідею, як енергію, як акт, як волю, то Гайдеггерівська візія сприймає “буття як подію” [13, с. 404]. Людське буття, яке екзистує, не є вищою формою сущого, але воно є те суще, чие буття наділено відкритим стоянням всередині непотаємності буття” [7, с. 32]. Квітка, море, сонце тощо є формами сущого, але вони не наділені свідомістю, і не виділені буттям, і не здатні екзистувати.

Є. І. Андрос підкреслює: “Якраз підхід із позиції єдності буття і ніщо, як взаємозв’язку світла і темряви, і дає можливість досягнути істинне як неутаємнене, як відвертість і відкритість буття” [1, с. 41]. Звернувшись до порівняння антропологічної традиції та фундаментальної онтології М. Гайдеггера, ми бачимо, що традиційна метафізики, зокрема філософська антропологія, під буттям розуміли лише сферу сущого, тоді як М. Гайдеггер пропонує інший мисленнєвий хід, а саме за основу він бере парменідівське уявлення про суще як єдине у його поєднанні з гераклітівською концепцією становлення і таким чином єдність буття та ніщо виступають підґрунтям смислу буття, вони відкривають себе

завдяки зусиллям екзистування, внутрішнього трансцендування та мужності прийняття граничних екзистенційних, межових ситуацій, людина “збирає” суще і витворює смисли свого життя, які лежать в основі сенсу життя. М. Гайдеггер дає приклад надзвичайно багатого визначення буття. Так, у праці “Європейський нігілізм” він зазначає: “Буття відкриває себе нам у якійсь різноманітній протилежності, яка зі свого боку знову ж не може бути випадковою, бо вже простий перелік цих протилежностей вказує на їхній внутрішній зв’язок: буття водночас найбільш багате, водночас найвсезагальніше і найунікальніше, водночас найзрозуміліше і таке, яке чинить спротив усякому поняттю, водночас найбільш затерте від ужитку і все одно таке, яке лише вперше настає, водночас найнадійніше і бездонне, водночас найбільш здобуте і найбільш пам’ятне, водночас і найвимовленіше й замовчуване” [9, с. 174].

Своєю чергою, М. Бубер, звертає нашу увагу на те, що “... хоча сам Гайдеггер не вважав своє вчення філософською антропологією і не бажав, щоб воно розглядалося у цій якості, нам треба все ж оцінити ступінь істинності та узгодженості його антропологічного змісту, адже це вчення розглядає конкретність людського життя, яке становить предмет філософської антропології. Іншими словами, всупереч загальному смислові вчення ми повинні піддати його критичному аналізу як внесок у спробу вирішити антропологічне питання” [2, с. 110]. Звісно, внесок М. Гайдеггера у вирішення антропологічного питання полягає насамперед у тому, що він показав обмеженість антропологічного дискурсу та вказав підґрунтя пошуку укоріненості людини, а отже, сенсу її життя, у бутті. Ж. Рюс, розуміючи великий внесок німецького мислителя, зазначає: “Заглянувши таким чином у саму глибину метафізики й освітивши її підземелля, розтлумачивши суть цієї метафізичної традиції, Гайдеггер здійснив надзвичайно важливу справу, яка позначилася на всій філософській думці XX сторіччя: після Платона історія метафізики – це історія забуття очевидного і блукань хибними стежками. Гайдеггер пролив світло на самі структури метафізичної думки: він демонтував і розхитав доти найміцніші підвалини філософії. У цій аналітичній роботі, в цій “деконструкції” метафізичної дисципліни Гайдеггер бачить головні завдання нашого часу” [4, с. 67]. Як відомо після М. Гайдеггера Жак Деріда займеться справою деконструкції та зруйнує структури метафізичної думки.

Якщо філософська антропологія зупиняється на розумінні людини як *animal rationale*, тоді М. Гайдеггер наголошує на тому, що вона таким чином є виштовхнутою з істини буття. Такого гатунку людина не може бути “пастухом буття”, вона не оберігає та і не плекає його, а “забуває” про нього. М. Гайдеггер зазначає: “Людина у своїй буттєво-історичній сутності є суще, чие буття, будучи екзистенцією, полягає в проживанні біля-буття. Людина – сусід буття” [14, с. 208]. Отже, доля людини – це бути пастухом, стражем буття, турбуватися про нього, а отже, сенс свого життя. Сенс життя також потребує турботи про себе. Повернути сенс життю, на думку філософа, це знайти його заново. Під впливом життєвих негараздів людині видається життя таким, що втратило сенс життя, хоч насправді без підтримки з боку людини, без його плекання воно витончується і людині необхідно заново утверджувати сенсовість свого життя, а це можливо, на думку М. Гайдеггера, лише тоді, коли ми звертаємося за допомогою не до сущого, а до буття. Мислитель наголошує на тому, що “філософія є дещо таке, що стосується кожного”, отже, проблема сенсу життя не може обійти людину, яка живе у світі [12, с. 338].

Важко погодитися з думкою Є. І Андроса, який заявляє, що “... Гайдеггерівські роздуми про буття не спрацювали належним чином і не змогли уберегти європейську цивілізацію від усіх жакіть тоталітаризму” [1, с. 44]. М. Гайдеггер лише наголошує, що соціокультурні підвалини сенсу життя людини варто шукати у буттєвій сфері смислів. Заслуга М. Гайдеггера полягає в тому, що він вперше закликає “деконструювати” філософські тексти, щоб відшукувати та відкривати нові смисли буття. Критика класичної антропологічної традиції показала обмеженість її як науки та неможливість вирішити її силами проблеми сьогодення, одна з яких смисл буття людини. М. Гайдеггер показав, що доля людини полягає в приреченості впродовж свого життя відшукувати смисли буття в самому бутті та трансформувати їх у сенс свого життя. Критика М. Гайдеггером антропології спонукала до переорієнтації антропологічного знання та зміни напрямку дослідження антропології.

Сучасна антропологія XX сторіччя, яка займає гідне місце в системі народознавчих наук, розпадається на велику кількість напрямів та шукає підґрунтя сенсу життя людини у культурі [5]. Філософська антропологія та філософська гуманістика нашого часу в цілому постали перед необхідністю врахувати гостру критику, якій їх піддав М. Гайдеггер, а згодом М. Фуко, Ж. Дельоз, за традиційні людинознавчі уявлення, за притаманний їм зарозумілий антропоцентризм.

Література:

1. Андрос Є. І. Бівалентність людського ества та проблеми метафізичного зла // Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного : [монографія] / [Є. І. Андрос ... [та ін.] ; Національна академія наук, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ “Наукова думка”, 2010. – С. 6–86.
2. Бубер М. Проблема человека // Бубер М. Два образа веры. – М.: “Республика”, 1995. – С. 157–232.
3. Головко Б. А. Філософська антропологія : Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 240 с.
4. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. – Київ: Основи, 1998. – 669 с.

5. Сафонік Л. Взаємозв'язок культурної (соціальної) антропології з етнографією, етнологією та соціологією / Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2009. Випуск 12. – С. 155–162.
6. Хайдеггер М. Что такое метафизика? / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 16–27. – (Мыслители XX века).
7. Хайдеггер М. Введение к: Что такое метафизика? / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 27–36. – (Мыслители XX века).
8. Хайдеггер М. Время картины мира / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 41–63. – (Мыслители XX века).
9. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 63–177. – (Мыслители XX века).
10. Хайдеггер М. Преодоление метафизики. / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 177–192. – (Мыслители XX века).
11. Хайдеггер М. Путь к языку / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 259–273. – (Мыслители XX века).
12. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики. / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 327–345. – (Мыслители XX века).
13. Хайдеггер М. Время и бытие. / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 391–407. – (Мыслители XX века).
14. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. / Мартин Хайдеггер. Время и бытие. Статьи и выступления. Пер. с нем. – Республика, 1993. – С. 192–221. – (Мыслители XX века).

Рекомендовано до друку рішенням кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка від 26 червня 2013 р., протокол № 6